

Asiakirja on sähköisesti allekirjoitettu päätöksentekojärjestelmässä. Varmennetiedot tarkastettavissa kaupungin kirjaamosta.

Kaupunginhallitus, § 12, 19.01.2026
Elinvoima- ja osaamislautakunta, § 146, 10.12.2025

§ 12

Valtuustoaloite toisen asteen opiskelijoiden hyvinvoinnin vahvistamiseksi – Merve Caglayan ym.

TRE:3105/12.00.01/2025

Kaupunginhallitus, 19.01.2026, § 12

Valmistelija / lisätiedot:
Salmi Pekka

Valmistelijan yhteystiedot

Johtaja, ammatillinen koulutus Kirsi Viskari, puh. 0400 376 420,
kehitysjohtaja Tuula Hoivala, puh. 050 329 5711, lukiokoulutuksen johtaja
Mari Aalto, puh. 040 187 4593, etunimi.sukunimi1@tampere.fi

Lisätietoja päätöksestä

Lakiasiaintoimiston johtaja Laura Klami, puh. 040 543 2285, etunimi.
sukunimi@tampere.fi

Päätös

Päätösehdotus hyväksyttiin.

Esittelijä: Yli-Rajala Juha, Konsernijohtaja

Päätösehdotus

Esitetään valtuuston päätettäväksi:

Merve Caglayanin ym. valtuustoaloite ja siihen annettu elinvoima- ja osaamislautakunnan lausunto merkitään tiedoksi. Aloite todetaan loppuun käsitellyksi.

Aloite ei anna aihetta muihin kuin lausunnossa esitettyihin toimenpiteisiin.

Tiedoksi

Merve Caglayan, Tredun johtoryhmä, Tuula Hoivala, Merja Sarvala, Henna Välimäki, Mari Aalto, Laura-Leena Leiwo, Tuija Leppäharju, Sirpa Tikka /Pirha, Heidi Härmä/Pirha, Marja Nurmi-Vuorinen/Pirha

Liitteet

- 1 Valtuustoaloite
 - 2 Pirkanmaan hyvinvointialueen lausunto 20.11.2025
-

Elinvoima- ja osaamislautakunta, 10.12.2025, § 146

Valmistelijat / lisätiedot:
Viskari Kirsi, Aalto Mari

Asiakirja on sähköisesti allekirjoitettu päätöksentekojärjestelmässä. Varmennetiedot tarkastettavissa kaupungin kirjaamosta.

Päätös

Päätösehdotus hyväksyttiin.

Esittelijä: Salmi Pekka, Johtaja

Päätösehdotus oli

Esitetään kaupunginhallitukselle ja edelleen valtuuston päätettäväksi:

Merve Caglayanin ym. valtuustoaloite ja siihen annettu lausunto merkitään tiedoksi. Aloite todetaan loppuun käsitellyksi.

Aloite ei anna aihetta muihin kuin lausunnossa esitettyihin toimenpiteisiin.

Perustelut

Merve Caglayan ja muut valtuustoaloitteen allekirjoittaneet valtuutetut esittävät aloitteessaan, että Tampereen kaupunki laatii selvityksen toisen asteen opiskelijoiden hyvinvointipalvelujen rajapintojen toimivuudesta Tampereella yhteistyössä Pirkanmaan hyvinvointialueen kanssa, kuulee opiskelijoita osana tätä selvitystä ja käynnistää tämän pohjalta kehittämistyön, jossa lisätään matalan kynnyksen tukea opiskelijoille, ottaen huomioon heidän yksilölliset tarpeensa.

Valtuutetut nostavat esiin huolen opiskelijoiden hyvinvoinnista ja sen vaikutuksesta oppimiseen. He ovat huolissaan opiskelijoihin kohdistuvista paineista ja niiden vaikutuksista opiskelijoiden hyvinvoinnin heikkenemiseen sekä uupumuksen, stressin ja mielenterveyden haasteiden lisääntymiseen. Valtuutettujen mukaan nuorilta odotetaan jo 15-vuotiaina elämää määrittäviä ammatinvalintaan liittyviä päätöksiä. Heidän mukaansa ammatillisen koulutuksen resurssien ja lähiopetuksen vähenemisen seurauksena moni nuori joutuu opiskelemaan yksin, vaikka kaipaisi ohjausta, tukea ja läsnäoloa. Aloitteen mukaan vaarana on opintojen keskeytyminen ja syrjäytyminen, kun nuori jää yksin kohtuuttomien vaatimusten kanssa. Nuorille tulisi varmistaa heidän tarvitsemansa tuki.

Sosiaali- ja terveystalvelujen hyvinvointialueille siirtymisen jälkeen osa palveluista on nyt Pirkanmaan hyvinvointialueen vastuulla ja osa edelleen kunnalla. Valtuutettujen mukaan opiskelijoilta on kuulunut viestejä siitä, että palvelut eivät ole olleet saavutettavissa, yksiköissä on ollut henkilöstövajausta ja ajantasaista tietoa on ollut vaikea löytää oppilaitosten sivuilta.

Opiskeluhoolto toisella asteella

Pirkanmaan hyvinvointialueella toimii opetuksen ja koulutuksen järjestäjistä koostuva alueellinen opiskeluhoollon yhteistyöryhmä, joka seuraa opiskeluhoolltopalvelujen, koulutuksen järjestäjien sekä sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen välisen yhteistyön toteutumista. Lisäksi Tampereen kaupungilla on opiskeluhoollon ohjausryhmä, joka vastaa Tampereella opiskeluhoollon yleisestä suunnittelusta, kehittämisestä, ohjauksesta ja arvioinnista. Toisen asteen opiskelijoiden hyvinvointipalveluja suunnitellaan ja toteutetaan koulutuksenjärjestäjien

Asiakirja on sähköisesti allekirjoitettu päätöksentekojärjestelmässä. Varmennetiedot tarkastettavissa kaupungin kirjaamosta.

ja Pirkanmaan hyvinvointialueen opiskeluhuollon yhdyspintatyönä. Pirkanmaan hyvinvointialueen opiskeluhuollon toimijoiden lisäksi yhteistyötahoja ovat mm. nuorisotoimi, etsivä nuorisotyö, poliisi ja kolmannen sektorin toimijat.

Opiskeluhuollolla on merkittävä rooli opiskelijoiden terveyden vahvistamisessa ja hyvinvoinnin lisäämisessä. Opiskeluhuolto jakautuu oppilaitosten vastuulla olevaan yhteisölliseen sekä Pirkanmaan hyvinvointialueen vastuulla olevaan yksilökohtaiseen opiskeluhuoltoon. Opiskeluhuoltoa toteutetaan Tredun ja lukioden sekä hyvinvointialueen monialaisena suunnitelmallisena yhteistyönä. Sen toteutuksessa ovat mukana myös opiskelijat, huoltajat sekä tarvittaessa muut yhteistyötahot. Koulutuksen järjestäjäkohtaisen opiskeluhuollon yleisestä suunnittelusta, kehittämisestä, ohjauksesta ja arvioinnista vastaa koulutuksen järjestäjän opiskeluhuollon ohjausryhmä. Lisäksi toisen asteen oppilaitoksissa on omat yhteisölliset opiskeluhuoltoryhmät, jotka vastaavat niiden yhteisöllisen opiskeluhuollon suunnittelusta, kehittämisestä, toteuttamisesta ja arvioinnista.

Yhteisöllisen opiskeluhuollon tavoitteena on mm. edistää opiskelijan oppimista, terveyttä ja hyvinvointia sekä ympäristön terveellisyyttä, turvallisuutta ja esteettömyyttä. Yhteisöllistä toimintakulttuuria tuetaan myös tasa-arvo- ja yhdenvertaisuusfoorumitoiminnalla sekä erilaisilla teemaviikoilla, joiden suunnitteluun ja toteutukseen myös opiskelijat voivat osallistua. Tredussa ja lukioissa tehdään moniammatillista yhteistyötä ulkopuolisten tahojen kanssa oppilaitosyhteisön tukemiseksi ja opiskeluhuollon kehittämiseksi. Yksilökohtainen opiskeluhuolto on Pirkanmaan hyvinvointialueen järjestämismvastuulla.

Yksilökohtaisen opiskeluhuollon palveluihin kuuluvat koulu- ja opiskeluterveydenhuollon palvelut sekä opiskeluhuollon kuraattori- ja psykologipalvelut. Opiskeluhuoltopalvelujen yhteystiedot ovat saatavilla Pirkanmaan hyvinvointialueen verkkosivujen lisäksi Tampereen kaupungin lukioden ja Tredun verkkosivuilta sekä opiskeluhallintojärjestelmästä. Opiskeluhuollon palvelut järjestetään oppilaitoksissa lähipalveluina tai keskitetysti.

Toisen asteen opiskeluterveydenhuollolle on määritelty henkilöstömitoitussuositus terveydenhoitajille ja lääkäreille sekä lakisääteinen henkilöstömitoitus kuraattoreille ja psykologeille. Tredun ja lukiokoulutus toimittavat opiskelijamäärät ja erityistarpeet Pirkanmaan hyvinvointialueelle. Lakisääteinen terveystarkastus pyritään järjestämään ensimmäisen opiskeluvuoden aikana, tarvittaessa tarjotaan myös lääkärintarkastus. Lisäksi ammatillisen koulutuksen opiskelijoista osan opinnot edellyttävät muita tarkastuksia kuten rokotuksia, ajoterveystarkastuksia, altistelähtöisiä terveystarkastuksia sekä lakisääteisiä tutkimuksia, todistuksia ja lausuntoja.

Muu opiskelijoiden hyvinvointia tukeva toiminta ammatillisessa koulutuksessa

Asiakirja on sähköisesti allekirjoitettu päätöksentekojärjestelmässä. Varmennetiedot tarkastettavissa kaupungin kirjaamosta.

Tampereen seudun ammattiopisto Tredu järjestää ammatillista koulutusta kahdeksan kunnan alueella (Kangasala, Lempäälä, Nokia, Orivesi, Pirkkala, Tampere, Virrat ja Ylöjärvi) ja Tredussa opiskelee n. 17 000 opiskelijaa vuosittain. Tredun koulutustarjontaan kuuluvat ammatilliset perus-, ammatti- ja erikoisammattitutkinnot, tutkintokoulutukseen valmentava koulutus, kaksoistutkintokoulutus ja aikuisten perusopetus. Koulutuksen toteutus on monimuotoista sisältäen lähiopetusta ja ohjattua työskentelyä, verkko-opetusta ja työelämässä tapahtuvaa oppimista. Viime vuosien rahoitusmuutoksista huolimatta Tredussa ei ole vähennetty resursseja opiskelijoiden opetuksesta ja ohjauksesta. Vuonna 2026 ammatillisessa koulutuksessa voimaan astuvalla oppimisen tuen uudistuksella pyritään entisestään vahvistamaan opiskelijoiden tukea ja sen erilaisia toteutustapoja.

Ammatillisessa koulutuksessa opiskelijan opintopolku on yksilöllinen ja joustava. Tredussa OMA-opettaja suunnittelee yhdessä opiskelijan kanssa opiskelijalle henkilökohtaisen osaamisen kehittämissuunnitelman (HOKS), minkä yhteydessä tunnistetaan opiskelijan tuen tarpeet. Opiskelijan HOKSia päivitetään opintojen edetessä, ja muutokset elämäntilanteessa otetaan huomioon. Käytössä on myös varhaisen tuen toimintamalli, jonka mukaisesti pyritään varmistamaan opiskeluun liittyvien vaikeuksien varhaista tunnistamista. Opintojen aikana ohjausta on mahdollista saada paitsi opettajilta, myös ammatilliselta ohjaajalta, opinto-ohjaajalta, erityisopettajalta ja työpaikkaohjaajalta. Opiskelijalla on mahdollisuus saada lisätukea Treenaamossa, pajatoiminnoissa sekä opintojen nivel- ja siirtymävaiheissa. Opintojen aikana opiskelija saa opinto- ja uraohjausta, ja myös tutkinnon vaihtaminen on mahdollista. Kouluterveyskyselyn 2025 vastausten mukaan niistä Tredun ammatillisen koulutuksen opiskelijoista, jotka kokivat tarvinneensa tukea, 80 % sai apua erityisopettajalta, 93 % luokanvalvojalta, 86 % muulta opettajalta ja 85 % opinto-ohjaajalta. Apua saaneiden osuus oli noussut edellisestä kouluterveyskyselystä 2023.

Yhteisöllistä työtä Tredun kampuksilla tukee Kohtaamo-toiminta, jonka puitteissa opiskelijat voivat kokoontua ja johon eri toimijat voivat tulla tarjoamaan palveluitaan opiskelijoille. Lisäksi ensi vuoden puolella käynnistyy ”oppilaitosmummo- ja -vaaritoiminta”. Toiminnassa on kyse kokeilusta, johon yritetään saada mukaan vapaaehtoisia aikuisia (kuten eläköityneitä tredulaisia), joilla olisi aikaa jalkautua opiskelijoiden keskuuteen. Treduun on myös kehitetty mm. saavutettava matalan kynnyksen tuen ja kiusaamiseen puuttumisen toimintamalli sekä yksinäisyyden ehkäisemiseksi Kaveri- ja työkaveritaidot-verkkomateriaalit. Opiskelijoiden hyvinvointia edistettiin myös tarjoamalla School to Belong -ohjelman mukaisia tilaisuuksia ja tukimateriaaleja sekä järjestämällä yhteisöllisiä tapahtumia, kuten MeetUp-hyvinvointi-iltapäivä ja aamupuurotarjoiluja. Kouluterveyskyselyn 2025 tulosten mukaan kyselyyn vastanneista Tredun opiskelijoista 91 % tuntee voivansa olla koulussa oma itsensä ja 94 % tuntee, että koulussa on turvallinen olo.

Asiakirja on sähköisesti allekirjoitettu päätöksentekojärjestelmässä. Varmennetiedot tarkastettavissa kaupungin kirjaamosta.

Opiskelijoilla on mahdollisuus osallistua opiskelijakuntien toimintaan, joiden kautta mm. toteutetaan tapahtumia, edistetään opiskeluun liittyviä asioita, opastetaan opintonsa aloittavia ja tuetaan kavereiden löytämistä. Opiskelijakuntatoiminta edistää opiskelijoiden yhteistoimintaa, lisää vaikutusmahdollisuuksiaan ja kehittää yhteistyötä koulutuksen järjestäjän kanssa. Tämä kaikki tukee opiskelijoiden hyvinvointia ja yhteisöllisyyttä.

Opiskelijahyvinvointi on keskeisessä roolissa Tredun toiminnassa ja sitä seurataan erilaisilla kyselyillä ja yhteisöllisen opiskeluhuollon omavalvonnassa käytettävällä arviointi-, palaute- ja tulostiedolla. Tietoa kootaan mm. opiskelijoiden aloitus- ja päättövaiheen kyselyistä, opiskelija- ja huoltajapalautekyselyistä sekä opiskelijakunta- ja työnantajapalautteista. Valtakunnallisesti tietoa saadaan kouluterveyskyselyistä ja TEAviisarikyselyistä. Lisäksi Zekkipro-hyvinvointikysely antaa tietoa opiskelijoiden kokonaishyvinvoinnista ja siihen vaikuttavista taustatekijöistä. Kyselyiden tuloksia käydään läpi mm. Tredun kampusten opiskeluhuoltoryhmissä, Tredun opiskeluhuollon ohjausryhmässä sekä kampusten opiskelijafoorumeissa. Tuloksia hyödynnetään oppilaitoksen yhteisöllisen opiskeluhuollon painopisteiden valinnassa. Tredu pyrkii parantamaan opiskelijoiden ja henkilökunnan tietoutta hyvinvoinnin edistämisestä tarjoamalla heille mahdollisuuksia osallistua mielenterveyteen ja hyvinvointiin liittyviin koulutuksiin ja webinaareihin.

Yksilöllisen opiskeluhuollon kehittämiseksi on toivottavaa, että Tredun olisi mahdollisuus seurata kampustasoisesti opiskelijoiden terveyttä ja hyvinvointia terveystarkastuksista kootulla seurantatiedolla, jota ei tällä hetkellä ole saatavissa hyvinvointialueelta. Opiskeluhuollon resurssien kohdentumisen ja opiskelijoiden terveyden ja hyvinvoinnin seurannan näkökulmasta täsmällisempi raportointitieto on tärkeää Tredulle.

Tredu on valmis osallistumaan tarkoituksenmukaisella tavalla selvityksen laatimiseen toisen asteen opiskelijoiden hyvinvointipalvelujen rajapintojen toimivuudesta, kuulemaan opiskelijoita osana selvitystä ja vahvistamaan selvitykseen perustuen jo olemassa olevia matalan kynnyksen tukimuotoja opiskelijoille.

Muu opiskelijoiden hyvinvointia tukeva toiminta lukiokoulutuksessa

Tampereen kaupunki tarjoaa lukiokoulutusta noin 5000:lle päivälukion ja aikuislukion opiskelijalle. Kaupungin ylläpitämiä päivälukioita on kuusi ja aikuislukioita yksi.

Kaikissa päivälukioissa järjestetään yleislinjan lisäksi myös valtakunnallisen erityisen koulutustehtävän tai paikallisen opetussuunnitelmallisen painotuksen mukaista opetusta. Lisäksi opintoja voi suorittaa Tampereen lukiokoulutuksen verkkotarjottimen kautta.

Lukiokoulutuksessa opiskelijaa tuetaan kokonaisvaltaisesti: elokuussa 2025 on tullut voimaan uusi lainsäädäntö lukiokoulutuksen oppimisen

Asiakirja on sähköisesti allekirjoitettu päätöksentekojärjestelmässä. Varmennetiedot tarkastettavissa kaupungin kirjaamosta.

tuesta. Se sisältää laaja-alaisen yhteistyön oppilaitoksen henkilökunnan ja oppilaitoksessa toimivien Pirkanmaan hyvinvointialueen opiskeluhooltohenkilöstön välillä.

Ensimmäisen vuoden opiskelijoille tehdään kysely lukion aloituksesta, toisen vuoden opiskelijoille kysely opetuksesta ja kolmannen vuoden opiskelijoille kysely koko lukioajasta. Lisäksi hyödynnetään mm. THL:n kouluterveyskyselyä, TEA-viisaria (terveyden edistämisyhteistyö -mittari), opettajakyselyä, valtakunnallisia ja Tampereen kaupungin henkilöstökyselyitä.

Tampereen kaupungin lukioiden yhteiseksi kehittämisen painopisteiksi nostetaan neljäksi vuodeksi kerrallaan yhteisesti valitut asiat, jotka johdetaan Tampereen strategiasta. Lisäksi yhteisöllisillä opiskeluhoitoryhmillä on yksi yhteinen kehittämisen painopiste neljälle vuodelle. Lisäksi kukin lukio nostaa omiksi kehittämisen painopisteikseen kyselyiden ja lukuvuosisuunnitelman arvioinnin pohjalta havaitut kehittämiskohteet. Yhteisölliset opiskeluhoitoryhmät valitsivat yhteiseksi kehittämisen painopisteekseen vuosille 2025–2028 yhteisöllisyyden vahvistamisen.

Lukiokoulutuksen oppimäärää suorittavalla opiskelijalla on oikeus saada tarpeidensa mukaista henkilökohtaista ja muuta opintojen ohjausta sekä jatko-opintoihin hakeutumiseen liittyvää ohjausta. Ohjauksen avulla opiskelija parantaa valmiuksiaan selviytyä muuttuvissa elämäntilanteissa sekä oppii arvioimaan lukio-opintoja ja jatko-opiskelua koskevia valintojaan tulevaisuuden osaamistarpeiden näkökulmasta. Ohjaustoiminta tukee opiskelijan hyvinvointia, kasvua ja kehitystä, tarjoaa aineksia itsetuntemuksen ja itseohjautuvuuden lisääntymiseen sekä kannustaa aktiiviseen kansalaisuuteen. Opiskelijoiden yhteisöllisyyttä, osallisuutta, toimijuutta sekä luottamusta omaan osaamiseen kehitetään ja pidetään yllä lukio-opintojen ajan. Ohjauksen avulla edistetään koulutuksen yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa sekä ehkäistään syrjäytymistä. Sukupuolitietoisella ohjauksella luodaan tasavertaisia edellytyksiä eri sukupuolten sijoittumiselle jatko-opintoihin ja työelämään.

Opiskelun ja hyvinvoinnin seuraamisesta ja tukemisesta huolehditaan yhteistyössä huoltajien sekä lukiokoulutuksen ja opiskeluhooltohenkilöstön kanssa. Ohjausta voidaan järjestää opintojaksomuotoisena opetuksena, henkilökohtaisena ja pienryhmäohjauksena, vertaisohjauksena sekä näiden yhdistelmänä.

Hyvinvoinnin tukemiseksi tehtävää työtä johtavat rehtorit yhteistyössä opettajien ja muun henkilökunnan sekä lukion opiskelijoiden kanssa. Yhteisöllinen opiskeluhooltojärjestelmä suunnittelee ja organisoii vuosittaista hyvinvointia tukevaa toimintaa. Myös kehittäjäopettajat ja -opiskelijat toteuttavat lukion hyvinvointisuunnitelmaa. Lukioissa toimivat aktiivisesti opiskelijakunta ja eri osa-alueisiin painottuneet tuutorit esim. liikuntatuutorit. Hyvinvointiteemasta kuullaan opiskelijoita eri tilaisuuksissa ja kerätään myös kehittämisideoita sähköisesti.

Asiakirja on sähköisesti allekirjoitettu päätöksentekojärjestelmässä. Varmennetiedot tarkastettavissa kaupungin kirjaamosta.

Opiskelija tekee opintojen alussa henkilökohtaisen opintosuunnitelman ja päivittää sitä opintojen edetessä. Myös tuen tarve arvioidaan opintojen alussa sekä säännöllisesti opintojen edetessä. Suunnitelmassa huomioidaan yksilöllisesti hyvinvointia edistävät asiat.

THL:n kouluterveyskyselyt (2025) kertovat myönteisestä kehityksestä. Joka vuosi keräämme laajan datan omien opiskelijakyselyiden avulla (aloittavilta ja toisen vuoden opiskelijoilta sekä ns. abkyselyillä). Kysely toteutetaan myös opettajille ja huoltajille. Kysely on laajennettu Tampereen kaupunkiseudun lukioihin vuodesta 2025. Hyvinvoinnin osalta uusien toimintamallien pilotoinnista ja vaikuttavuudesta on saatu kokemuksia Nuorille hyvinvointia yhdessä tekemällä - projektin avulla esim. Zekkipro- tiedonkeruulla. Myös seurakunnan kanssa tehtävä yhteistyö Walk in -terapia -mallilla on tuottanut tehokasta matalan kynnyksen mielenterveyden palvelua kokeilulukioissa ja madaltanut lukiolaisten kynnystä hakea apua muista Walk in -terapiapisteistä.

Tampereen lukiokoulutus vahvistaa matalan kynnyksen tukipalveluita opiskelijoille ja kehittää hyvinvointityötä tukemaan lukiolaisen opiskeluarkea syksystä 2026. Olemme myös laatineet Mielen polut - palvelukokonaisuuden yhteistyössä muiden hyvinvointipalveluiden toimijoiden kanssa lukioiden toteutettavaksi syksystä 2026 lähtien. Lukiokoulutus on jo kartoittanut syksyllä 2025 Pirkanmaan hyvinvointialueen lukiolle tarjoamista palveluista asiakastytyväisyysselvityksen, jossa kehittämiskohteet ja vahvuudet on nostettu esiin. Joulukuussa 2025 kerätään laaja opiskelija- ja opettajakysely, josta saadaan tarkemmat tulokset hyvinvointiin vaikuttavista tekijöistä (mm. ohjaus, tuki, kuormittuminen, yhteisöllisyyden tunne, viihtyminen). Myös tutkimusyhteistyö yliopistojen kanssa on suunnitelmassa. Lukiokoulutus ei edellä mainittujen toimenpiteiden lisäksi katso tarpeelliseksi muita kartoituksia.

Tiedoksi

Kaupunginhallitus

Liitteet

1 Valtuustoaloite

2 Liite Elosa 10.12.2025 Pirkanmaan hyvinvointialueen lausunto
20.11.2025

Asiakirja on sähköisesti allekirjoitettu päätöksentekojärjestelmässä. Varmennetiedot tarkastettavissa kaupungin kirjaamosta.

Muutoksenhakukielto

§12

Muutoksenhakukielto

Oikaisuvaatimusta tai kunnallisvalitusta ei saa tehdä päätöksestä, joka koskee:

- vain valmistelua tai täytäntöönpanoa (KuntaL 136 §)
- virka- tai työehtosopimuksen tulkintaa tai soveltamista ja viranhaltija on jäsenenä viranhaltijayhdistyksessä, jolla on oikeus panna asia vireille työtuomioistuimessa (KVhl 50 § 2 mom.)
- etuusto-oikeuden käyttämättä jättämistä (EtuostoL 22 §)